

Μακεδονικά

Τόμ. 12 (1972)

Αφιερύεται εις την μνήμην Γεωργίου Θεμελή, Χαραλάμπους Λέκα

Ι. Π. Μαμαλάκη, Το Άγιον Όρος (Άθως) διά μέσου των αιώνων

Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάος

doi: [10.12681/makedonika.1026](https://doi.org/10.12681/makedonika.1026)

Copyright © 2015, Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ταχιάος Α.-Α. (1972). Ι. Π. Μαμαλάκη, Το Άγιον Όρος (Άθως) διά μέσου των αιώνων. *Μακεδονικά*, 12, 521–525. <https://doi.org/10.12681/makedonika.1026>

nis honoribus quos acceperunt Alexander et successores eius, Diss. Paris, 1890) και έντεϋθεν και έξαντλητικώς έρευνηθή υπό τών ιστορικών του Μ. 'Αλεξάνδρου, έπειδή όμως ή θεοποίησης έχει σχέση με την έπίσκεψίν του εις τό μαντεϊον, όπου, κατά τόν σ. (σελ. 90), όχι μόνον ή θεία καταγωγή αυτού άνεγνωρίσθη, αλλά και αυτή ή θεία υπόστασις του έμμέσως είχε γίνει παραδεκτή, δικαιολογείται πλήρως ή προσθήκη του κεφαλαίου τούτου. Βεβαίως ουδεις θα είχε την άπαιτησιν να έρευνησθ ό σ. έξ ύπαρχης ένα τόσο ενού θέμα, ως τό της θεοποίησης του 'Αλεξάνδρου, δι' αυτό όρθώς πράττει εξέτάζων τούτο εις γενικώς γραμμάς. Διά του ύποκεφαλαίου δέ (σελ. 98-100), ένθα έρευνή τās περι τών ήγεμόνων και βασιλέων άντιλήψεις τών άσιατικών λαών, αισθητώς ένισχύει την κυριαρχούσαν άποψιν μεταξύ τών ιστορικών ότι ή θεοποίησης του 'Αλεξάνδρου τās ρίζας της έχει εις τās περι ήρώων και θεών άντιλήψεις τών Έλλήνων. 'Η θεοποίησης ζώντος θνητού δέν ήτό τι άσύνηθες εις τούς Έλληνας και εις τό έλληνικόν πνεύμα μέχρι τότε και δέν ήτο συνέπεια άσιατικών επιδράσεων, ως πιστεύουν μερικοί έρευνηταί (βλ. π.χ. 'Απ. Δασκαλάκη, 'Η θεοποίησης του Μεγάλου 'Αλεξάνδρου. Έπιστ. Έπετηρ. Φιλολ. 'Αθηνών 1959/60, σελ. 149). Πολύ όρθως λοιπόν ό σ. τοποθετεί τό πρόβλημα καταλήγων μετά του Birt, Alexander der Grosse u. das Weltgriechentum 446 ότι «ή θεοποίησης του 'Αλεξάνδρου, τουλάχιστον ως προς τόν πυρήνα αυτής, ύπήρξε δημιούργημα τών έν τώ Έλλαδικώ χώρω κρατουσών θρησκευτικών και πολιτικών πεποιθήσεων, ένθ ή περαιτέρω διαμόρφωσις αυτής έδέχθη πολλά στοιχεία έξ 'Ασιατικών παραδόσεων και μάλιστα Αίγυπτιακών και Περσικών».

'Η μελέτη αυτή του κ. Σδράκα όμολογουμένως άποτελεί σημαντική προσφοράν εις την ιστορικήν έπιστήμην, δεικνύει ένήμερωσιν έπι τών προβλημάτων της έσωτερικής πολιτικής του Μ. 'Αλεξάνδρου, με την όποιαν άλλωστε και εις άλλην έκτενεστέραν έργασίαν είχαν άσχοληθή παλαιότερον ('Ο μέγας 'Αλέξανδρος, τό θαύμα τών αιώνων, Νέα 'Υόρκη 1953), χαρακτηρίζεται από έπιστημονικήν ευσυνειδησίαν, άκριβολόγον σκέψιν και κριτικήν και μεθοδικήν ικανότητα. 'Ο σ. κάμνει καλήν χρήσιν τών πηγών, κινείται άνέτως εις την πλουσίαν βιβλιογραφίαν, την σχετικήν με τό θέμα, και είναι γνώστης τών διαφόρων προβλημάτων, τά όποια άπσχόλησαν έσχάτως τούς έρευνητάς. 'Αβλεψίαί τινές, ως ή έν σελ. 96, ένθα ό Μιλτιάδης ό Κυψέλου έμφανίζεται ως ίδρυτής της Κυρήνης άντι της Θρακικής Χερσονήσου, ή άσημαντος έλλειψις προσφάτου βιβλιογραφίας, π.χ. A. Gitti, Alessandro Magno all' oase di Siwah. Il problema de la fondi, Bari 1953, δέν μειώνουν ποσώς την άξίαν του έργου.

Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΤΑΗΣ

'Ι. Π. Μ α μ α λ ά κ η, Τό "Άγιον Όρος ("Άθως) διά μέσου τών αιώνων, Θεσσαλονίκη 1971, σελ. λβ' + 686 + 24 πίνακες. (Δημοσίευμα της 'Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Μακεδονική βιβλιοθήκη, άρ. 33).

Τά κατ' έτος άνά τόν κόσμον εκδιδόμενα βιβλία περι 'Άγιου Όρους είναι άρκετά εις άριθμόν. 'Αλλά έξ αυτών άναφέρονται εις τό άγιώνυμον όρος γενικώς, άλλα δέ εις έπί μέρους πτυχάς της ιστορίας ή της τέχνης του. Τά πλείστα τών βιβλίων αυτών γράφονται υπό ξένων συγγραφέων εις τās γλώσσας των, έλάχιστα δέ έξ αυτών έχουν καθαρώς έπιστημονικόν χαρακτήρα. Τά υπό Έλλήνων συγγραφέων γραφέντα βιβλία περι "Άθω είναι πολύ όλίγα, τά έξ αυτών δέ έχοντα κάποιαν έπιστημονικήν χροιάν είναι έλάχιστα. Τούτων λαμβανομένων ύπ' όψιν είναι φυσικόν κατ' άρχήν να ύποδεχθί κανεις μετά χαράς την ύπό του κ. 'Ι. Μαμαλάκη έκδοσιν τόσον όγκώδους και κατά τās έπιστημονικάς άπαιτήσεις δεοντως τεκμηριωμένου έργου περι της κατ' "Άθω μοναστικής πολιτείας. 'Εξαιρέσει τών έργων του

Γερ. Σμυρνάκη, Κ. Βλάχου καί Γ. Σωτηρίου, δυσκόλως ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης θά εὕρισκε βιβλίον ἑλληνικόν ὅπου ἐκτίθεται διεξοδικῶς πῶς ἡ ἱστορία τοῦ Ἁγ. Ὁρους καί τῶν ἐπ' αὐτοῦ Ἱ. Μονῶν. Ἄρα λοιπόν τὸ ἔργον τοῦ κ. Μαμαλάκη ἔρχεται νὰ πληρώσῃ κενόν, τὸ ὁποῖο ἡ ὑπαρξίς εἶναι πολὺ αἰσθητὴ εἰς τὴν ἑλληνικὴν περὶ Ἄθω βιβλιογραφίαν.

Εἰς τὰς σελ. ιζ'-'λα' ὁ συγγραφεὺς παραθέτει βιβλιογραφίαν, τὴν ὁποίαν χωρίζει εἰς δύο μέρη, τὰς πηγὰς καί τὰ βοηθήματα. Ἐκ τῆς βιβλιογραφίας ταύτης, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀναγνώστης, ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν χρησιμοποιοεῖ ἀπ' εὐθείας τὰς σλαβικὰς, ἰβηρικὰς καί ρουμανικὰς περὶ Ἁγίου Ὁρους πηγὰς, ἀλλὰ κάμνει χρῆσιν αὐτῶν ἐμμέσως δι' ἀποσπασμάτων αὐτῶν, τὰ ὁποῖα εὕρισκε εἰς μελέτας καί ἄρθρα ἄλλων συγγραφέων. Ὁ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως παρατιθέμενος πίναξ τῶν βοηθημάτων δεικνύει κάποιαν ἑλλειψιν μεθοδικότητος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπιλογὴν καί παράθεσιν τούτων. Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ I. D o e n s δημοσίευσιν τῆς ἐκτενεστάτης βιβλιογραφίας περὶ Ἁγ. Ὁρους (βλ. Le mil-lénaire du Mont Athos. 963-1963. Études et mélanges. II. Venezia-Chevetogne, s.a., pp. 337-495) θά ἀνέμενε κανεὶς ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου θά παρέθετε λεπτομερέστερον καί πληρέστερον βιβλιογραφικὸν πίνακα, τουλάχιστον ἔργων εἰς τὴν ἑλληνικὴν καί τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας, ὥστε ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης, ὅστις δὲν ἔχει προχειρῶς εἰς τὴν διάθεσιν του τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ Doens, νὰ δύναται νὰ συμβουλευθῇ ἐκείνην τοῦ ἔργου τούτου. Ἄντ' αὐτοῦ ἡ βιβλιογραφία τοῦ κ. Μαμαλάκη εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ τῆς πωχῆ καί ἀτελεῆς. Εἰς τὸ παρὸν ἔργον θά ἦτο προτιμότερον, ἀντὶ ἐνὸς γενικοῦ βιβλιογραφικοῦ πίνακος, νὰ ἐδίδετο ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία εἰς τὴν ἀρχὴν ἢ τὸ τέλος ἐκάστου κεφαλαίου.

Τὸ κυρίως ἔργον προτάσσεται εἰσαγωγῇ (σ. 5-29), ἡ ὁποία διαλαμβάνει ἐπισκόπησιν τοῦ χριστιανικοῦ ἀσκητισμοῦ μέχρι τοῦ 10ου αἰῶνος, δηλαδὴ μέχρι τῆς ὀργανώσεως τοῦ μοναχισμοῦ ἐν Ἄθῳ (σ. 5-18), ἀναφορὰν εἰς τὴν στάσιν τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς Πολιτείας ἐναντὶ τῶν μοναχῶν (σ. 18-20), περιγραφὴν τῆς γεωμορφολογίας καί τοῦ κλίματος τῆς χερσονήσου τοῦ Ἄθω («Ἄθωρον» κατὰ τὸν συγγρ.) (σ. 20-26) καί τὴν παλαιότεραν ἱστορίαν τῆς χερσονήσου (σ. 26-29). Εἶναι σαφές ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ ἀναφέρεται εἰς ἀνομοιογενῆ θέματα. Τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια, ἔχοντα ἅπαντα τὰ μειονεκτήματα τῆς συγγραφῆς τῶν ὑπὸ μὴ εἰδικῶν, εἶναι ἐν τούτοις χρήσιμα ὡς εἰσάγοντα τὸν μὴ ἐπαίοντα ἀναγνώστην εἰς τὸ θέμα τοῦ ὀρθοδόξου μοναχισμοῦ.

Τὸ ἔργον τοῦ κ. Μαμαλάκη διαιρεῖται εἰς τρία βιβλία, ἔχοντα ἀντιστοιχῶς τοὺς τίτλους «Τὸ Ἁγιον Ὁρος ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν», «Τὸ Ἁγιον Ὁρος ὑπὸ τοὺς Τούρκους» καί «Τὸ Ἁγιον Ὁρος ἀγνοηζόμενον καί ἐλευθερον». Δὲν θά συμφωνήσωμεν μετὰ τοῦ συγγραφέως διὰ τὴν τοιαύτην διαιρέσιν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Κατ' ἀρχὴν ἡ ἔκφρασις «ἐπὶ Βυζαντινῶν» μᾶς εὕρισκε ὄλως ἀντιθέτους. Οἱ Βυζαντινοὶ ἦσαν Ἕλληνες, θά ἦτο δὲ πράγματι παράδοξον νὰ ἀναφερόμεθα εἰς περίοδον τῆς ἱστορίας ἐνὸς ἑλληνικοῦ χώρου καί νὰ ἐλέγμεν «ἐπὶ Ἑλλήνων». Δοθέντος ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν ἀγιορειτῶν μοναχῶν ἦτο βυζαντινῆ, ἄρα ἑλληνικῆ, καί τοιαύτη παρέμεινε καί μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, δὲν νοεῖται διατὶ πρέπει νὰ λέγομεν «ἐπὶ Βυζαντινῶν». Ἐπειτα ἡ ἄθωνικὴ μοναστικὴ πολιτεία εἶναι θεομῶς πνευματικὸς καί ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον καθορίζει τὰς ἐξελίξεις τοῦ βίου τῆς εἶναι κυρίως ἡ πνευματικὴ ἐξέλιξις καί διαφοροποίησις. Τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα, αἱ πολιτικαὶ μεταβολαί, ἡ ἐναλλαγὴ εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς θεσμοὺς, ὁ ὁποῖος καθορίζουν τὰς μετὰ τοῦ «κόσμου» σχέσεις τῆς εἶναι βεβαίως οὐσιώδεις παράγοντες τῆς ἱστορίας καί τοῦ βίου τῆς, ἀλλὰ ἀποτελοῦν ἀπλῶς τὸ πλαίσιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου πραγματοποιοῦνται αἱ πνευματικαὶ ἐξελίξεις καί μεταβολαί. Τὸ πλαίσιον αὐτό, ἔστω καὶ ἂν ἐνίοτε ταυτίζεται μετὰ τῶν γενεσιουργῶν αἰτίων τῶν πνευματικῶν μεταβολῶν τοῦ Ἄθω, ἐν τοσοῦτῳ παραμένει στοιχεῖον δευτερευούσης σημασίας, ὥστε νὰ μὴ καθορίζῃ αὐτὸ τὰ συμβατικά ὄρια τῶν πνευματικῶν ἐναλλαγῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μοναστικῆς πολιτείας. Ἄν ὁ κ. Μαμαλάκης εἶχεν ἐξ ἀρχῆς δεχθῆ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἄθω ὡς ἱστορίαν μῆς ἀποκλει-

στικῶς πνευματικῆς πολιτείας, θὰ ἐδίσταζε νὰ υἰοθετήσῃ τοιαύτην διαίρεσιν τῶν περιόδων τοῦ βίου της, ἀλλὰ μᾶλλον θὰ ἠκολούθει τὴν πνευματικὴν ἐξελίξειν καὶ τὴν ἑσωτερικὴν διαμόρφωσιν τοῦτου, καὶ συμφῶνως πρὸς τὰς ἐξελίξεις εἰς αὐτοὺς τοὺς τομεῖς θὰ καθόριζε τὰς περιόδους τῆς ἱστορίας. Εἶναι βεβαίως ἀληθὲς ὅτι ὁ κ. Μαμαλάκης ἐν τῇ διαπραγματεύσει τῶν ἐπὶ μέρους ἱστορικῶν θεμάτων οὐδόλως παραβλέπει τὰ στοιχεῖα ταῦτα, ἡ ἔξωτερικὴ ὅμως ὑποδιαίρεσις τοῦ ἔργου ὀδηγεῖται περισσώτερον ἀπὸ τὰ κριτήρια τῆς *historia profana*, παρὰ ἐξ ἐκείνων τῆς *historia sacra*.

Τὸ πρῶτον βιβλίον διαίρεται εἰς τέσσαρα μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἐξιστορεῖται ἡ διαμόρφωσις τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐπὶ τοῦ Ἅθω μέχρι τοῦ ἔτους 1204 (σ. 33-91). Τὸ μέρος τοῦτο ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὴν ἰδρυσιν τῆς Ἱ. Μονῆς Μεγίστης Λαύρας, καὶ τὴν κοινοβιακὴν ὀργάνωσιν ταύτης ὑπὸ τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου. Τὸ δεύτερον μέρος (σ. 93-147) ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἅθω ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τῆς ὀριστικῆς καταλύσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. Εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὰς καταστρεπτικὰς συνεπείας, τὰς ὁποίας εἶχε διὰ τὸ Ἅγ. Ὄρος ἡ ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων κατάληψις τοῦτου, καθὼς καὶ τὰς ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα προσπάθειάς διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τοῦτου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῶν Παλαιολόγων ὁ κ. Μαμαλάκης βλέπει ἐν Ἁγ. Ὅρει ἀναπτυσσομένους ἐθνικοὺς ἀνταγωνισμοὺς, ἔχοντας τὴν ἀρχὴν τῶν, ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὸν πολυεθνικὸν χαρακτῆρα τοῦ πλήθους τῶν μοναστῶν (Ἕλληνες, Σέρβοι, Ἰβηρες, Βούλγαροι, Ρῶσοι, Ἀμαλφίνοι κ.λ.), ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν προσωρὴν κατάληψιν τῆς χερσονήσου ὑπὸ τῶν Σέρβων. Ἐνδιαφέρονται εἶναι αἱ ἀπόψεις τοῦ κ. Μαμαλάκη ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ θρυλουμένου διωγμοῦ τῶν Ζωγραφιδῶν μοναχῶν ὑπὸ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου. Ὁ κ. Μαμαλάκης μεταθέτει τὸ θέμα ἀπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ πεδίου εἰς τὸ ἐθνικόν, δηλαδὴ δεχεται ὅτι πρᾶγματι ἐφρονεῖθσαν Βούλγαροι μοναχοὶ ὑπὸ Βυζαντινῶν στρατιωτῶν ἕνεκα ἑθνικοῦ μίσους καὶ ὅχι διὰ λόγους θρησκευτικοῦς (βλ. σ. 99-102). Ἐν προκειμένῳ θὰ ἠθέλαμεν νὰ ὑπενθυμισώμεν ὅτι ὁ θρύλος οὗτος ἔχει σλαβικὴν προέλευσιν (βλ. Afonskij *patetik*, II, ἐκδ. 7η, Μόσχα 1897, σ. 233), ὡς ἐπίσης ρωσικὴν προέλευσιν ἔχουν καὶ τὰ πλαστὰ γράμματα τῶν ἁγιορειτῶν μοναχῶν πρὸς τὸν μέγαν ἡγεμόνα τῆς Μόσχας Βασίλειον ἐναντίον τῆς ἐνώσεως τῆς Φλωρεντίας, τὰ ὁποῖα ἐντελῶς ἄγνοεὶ ὁ κ. Μαμαλάκης (βλ. A. Zieger, *Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche*, Würzburg 1938, σ. 107-108). Πάντως ἡ προτινιμὸν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως λύσις περὶ τοῦ διωγμοῦ τῶν Ζωγράφιδῶν καὶ λογικοφανῆς εἶναι καὶ νέον φῶς ρίπτει εἰς τὸ πρόβλημα. Τὸ τρίτον μέρος τοῦ πρώτου βιβλίου εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν καὶ ἀκτινοβολίαν τοῦ Ἁγίου Ὄρους «ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν». Δὲν καταλαβαίνομεν τί θέσιν δύνата νὰ ἔχη ἐδῶ τὸ Α' κεφάλαιον ὑπὸ τίτλῳ «Ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἁγιορειτικοῦ ἀσκητισμοῦ καὶ ἡ ἐπέκτασις αὐτοῦ πρὸς τὰ ἔξω» (σ. 149-160), τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὴν πρὸ τοῦ 1204 περίοδον, μέγα δὲ μέρος τοῦτου θὰ εἶχε θέσιν εἰς τὴν εισαγωγὴν τοῦ βιβλίου, ὅπου γίνεται γενικῶς λόγος περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανικοῦ ἀσκητισμοῦ. Τὰ δύο ὑπόλοιπα κεφάλαια τοῦ τρίτου αὐτοῦ μέρους ἀναφέρονται εἰς τὴν ἡσυχαστικὴν κίνησιν καὶ τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ ἁγιορειτικοῦ μοναχισμοῦ εἰς τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς. Ἐδῶ πραγματικῶς λυπεῖται κανεὶς βλέπων τὴν ἄγνοιαν τῶν σλαβικῶν πηγῶν, τὸν ὁποῖον ἐν ὁπῆς χειρὸς χρήσις θὰ εἶδεν εἰς τὸν κ. Μαμαλάκην τὴν δυνατότητα συγγραφῆς ἐνὸς ἐκ τῶν ὠραιοτέρων κεφαλαίων τῆς ἁγιορειτικῆς πνευματικῆς ἱστορίας. Ἄλλὰ καὶ τῶν ἐλληνικῶν πηγῶν δὲν ἐγένετο ἐνταῦθα ἡ δέουσα χρήσις. Οἱ Βίοι τῶν Γρηγορίου Παλαμᾶ, Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτου, Μαξίμου Κουσκοκλύβη, Σάββα Βατοπαδίου, Νίφωνος, Γερμανοῦ Μαρτύλλη, Ρωμύλου, Διονυσίου, τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς φερωνύμου μονῆς, κ.ἄ. ἀποτελοῦν λαμπρὰς ἱστορικὰς πηγὰς, ὅχι μόνον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ σκηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν βίου κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἡσυχαστικοῦ κινήματος, τῶν πτυχῶν καὶ ἀποχρώσεων αὐτοῦ, καθὼς καὶ τῶν κέντρων ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκαλλιέργηθη οὗτος. Τὸ μεγα-

λειώδες ήσυχαστικόν κίνημα, τό όποιον έδημιούργησεν εποχήν εις τήν ιστορίαν του "Αθω, αλλά και του Βυζαντίου, της Βουλγαρίας, της Σερβίας και της Ρωσίας γενικώτερον, ξετάζει ό κ. Μαμαλάκης (σ. 163-177) μέ κέντρον άποκλειστικώς τόν Γρηγόριον Παλαμάν και τήν μετά του Βαρλαάμ και "Ακινδύου δογματικήν αντίδικίαν αυτού, έννó "Ήσυχασμός άπέτέλει κίνημα πνευματικόν, τό όποιον καθόριζεν άρχάς έσωτερικής πνευματικής ζωής τών άγιορειτών. Έκ τών παραπομπών του κ. Μαμαλάκη εις τό κεφάλαιον τούτο άπουσιάζουν πολλά άξιόλογα έργα, όπως τό του J. Me y e n d o r f f, Introduction à l'étude de Grégoire Palamas, Paris 1959. Χρήσιμον θά ήτο διά τόν κ. Μαμαλάκη ένταύθα και τό άρθρον του Εύλ. Κουρίλα, Τό κέντρον τών άρχαίων ήσυχαστών, ή Σκήτη του Μαγουλά έν "Αθω και ό πατριάρχης Κάλυστος ό Α', έν «Άγιορειτική Βιβλιοθήκη», ΙΗ' (1953), 127-134, 199-207 και 275-282. Τό τέταρτον μέρος του πρώτου βιβλίου άναφέρεται εις τάς καλώς τέχνων έν "Αγίω Όρει «έπί Βυζαντινών» (σ. 189-222). Διερωτώμεθα τί άξίαν δύνανται νά έχη έπιστημονικώς τό κεφάλαιον τούτο, γραφέν υπό μη ειδικού και βασισθέν σχεδόν άποκλειστικώς εις δύο ή τρία έργα τών Brockhaus, Dölger και Ξυργοπούλου. Ίσως τή τέχνην θά έπρεπε νά τήν άφήση έξω του ίδιου του πεδίου ό κ. Μαμαλάκης.

Τό δεύτερον βιβλίον του έργου, ως ήδη έλέχθη, άναφέρεται εις τήν ιστορίαν του "Αγ. Όρους υπό τούς Τούρκους. Τούτο περιλαμβάνει τέσσαρα βιβλία. Εις τό πρώτον περιγράφονται τά έν "Αγίω Όρει διαδραματισθέντα κατά τόν 15ον και 16ον αιώνας (σ. 225-251), έν συνεχείά δέ, εις τό δεύτερον, τά συμβάντα κατά τόν 17ον και 18ον αιώνας (σ. 252-320). Όμοιογούμεν ότι δέν κατανοούμεν διατί γίνεται τοιαύτη κατά αιώνας και βασισμένης σουλτάνους (Σουλειμάν Α', Σελίμ Β') ύποδιαίρεσις του βιβλίου. Τό τρίτον μέρος του βιβλίου αυτού (σ. 335-386) περιγράφει τήν πνευματικήν κίνησιν καθώς και τήν άκτινοβολίαν του "Αγ. Όρους εις τάς σλαβικές χώρας και τήν Ρουμανίαν άπό τό 1430 μέχρι τό 1821. Και ένταύθα η διαίρεσις τών κεφαλαίων είναι όλίγον άκατανόητος. Τό Β' κεφ. επιγράφεται «Η άκτινοβολία πρós Βορράν κατά τούς πρώτους αιώνας της Τουρκοκρατίας» και τό Γ' κεφ. «Η περαιτέρα πνευματική κίνησις έν "Αγίω Όρει και άκτινοβολία πρós τόν Βορράν κατά τόν 17ον αιώνα». Ποίον είναι λοιπόν τό στοιχείον, τό όποιον καθορίζει εις όρα τών δύο αυτών περιόδων; Διατί έπρεπε νά γίνη κατ' αυτόν τόν τρόπον ή διαίρεσις, όφ' όσον τά εκτιθέμενα εις τό Γ' κεφάλαιον άποτελοϋν όργανικήν συνέχειαν τών εκτιθεμένων εις τό Β' κεφάλαιον; Τό τέταρτον μέρος του βιβλίου τούτου (σ. 387-416) άφιερóυται εις τάς καλώς τέχνων έν "Αγίω Όρει άπό του 1430 μέχρι του 1821.

Τό τρίτον και τελευταίον βιβλίον του έργου επιγράφεται «Τό "Άγιον Όρος άγωνιζόμενον και έλεύθερον». Εις τό πρώτον βιβλίον (σ. 419-448) ό συγγραφέας έκθέτει τά της συμμετοχής τών άγιορειτικόν μονών και τών άγιορειτών εις τήν έλληνικόν έπαναστατικήν κίνησιν πρós άποτίναξιν του τουρκικού ζυγού. Ένταύθα θά ήτο χρήσιμον νά γίνη λεπτομερέστερον λόγος περί συμμετοχής του έν "Αθω τότε εϋρισκομένου έκπώτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Σεραφείμ Β' εις τά Όρλωφικά. Τό γεγονός ότι ρωσική φρεγάτα παρέλαβε τούτον έξ "Αγ. Όρους μαρτυρεί τήν άνάμιξιν τούτου εις τό κίνημα (βλ. Letopis russkago Sv. Andreevskago Skita na Afone (1841-1863), I, S.-Peterburg 1911, 54-62). Τά κεφάλαια Β' και Γ', τά όποια άναφέρονται εις τούς άγώνας του "Αγ. Όρους άπό τό 1821 μέχρι του 1854, είναι ιδιαιζόντως ένδιαφέροντα, δοθέντος ότι έμπίπτουν εις τά κατ' έξοχήν γνωστά εις τόν κ. Μαμαλάκη θέματα, όστις ειχεν άσχοληθί με τήν Έπανástασιν εις τήν Χαλκιδικήν και τό "Άγιον Όρος. Τό δεύτερον μέρος (σ. 449-482) περιλαμβάνει τά της κατακτητικής έξαπλώσεως τών Ρώσων μοναχών επί του "Αγ. Όρους κατά τόν 19ον αιώνα, καθώς και τά εκ της έπαυξήσεως τών Ρουμάνων, Σέρβων, Βουλγάρων και Γεωργιάνων μοναχών άνακίψαντα προβλήματα. Εις τήν άντιμετώπισιν άλλων σοβαρών ζητημάτων, ως τό θέμα τών άρμοδιοτήτων του Οικουμεικού Πατριαρχείου, τό θέμα τών σχέσεων μονών και έξαρτημάτων αυτών κ.λ. άφιερóυται τό τρίτον μέρος του βιβλίου τούτου (σ. 483-524). Η σχέσις

τοῦ Ἁγίου Ὄρους πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, τὸ νομικὸν καθιστῶς αὐτοῦ, τὰ οικονομικὰ τοῦτου, καθὼς καὶ ἡ ὀργάνωσις τῆς ζωῆς τῆς μοναστικῆς χερσονήσου ἀπὸ τοῦ 1912 καὶ ἐντεύθεν, εἶναι θέματα τὰ ὁποῖα ἐξετάζονται εἰς τὸ τέταρτον μέρος (σ. 525-550). Τὸ πέμπτον καὶ τελευταῖον μέρος ἀναφέρεται εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν κίνησιν τοῦ Ἁγ. Ὄρους κατὰ τὴν ἐν λόγῳ περίοδον (σ. 551-583). Μετὰ μίαν γενικὴν ἀνασκόπησιν τῶν λεχθέντων καὶ τὰ συμπεράσματα (σ. 584-591), ὁ συγγραφεὺς δημοσιεύει ἀριθμὸν κειμένων (σ. 593-632) ἀναφερομένων εἰς τὴν διοίκησιν καὶ τὰ προνόμια τοῦ Ἁγ. Ὄρους ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος μέχρι τοῦ ἔτους 1783. Ἀκολουθεῖ ἡ δημοσίευσίς 24 πινάκων μοναστηρίων καὶ ἔργων τέχνης καὶ ἔπεται ἀναλυτικὸν εὑρετήριον. Εἰς τὸ τέλος (σ. 677-679) ὁ συγγραφεὺς παραθέτει χρήσιμον ἐρμηνευτικὸν λεξιλόγιον τουρκικῶν κυρίως λέξεων. Ὁ πινὰς παροραμάτων (σ. 681-684) περιλαμβάνει μόνον τὰ σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις ἀνέρχονται εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν 118 !

Ἡ συγγραφὴ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἐκφάνσεων τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ Ἁγίου Ὄρους διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν δυσκόλως δύναται νὰ εἶναι τὸ ἔργον ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου. Σπανιώτατα ἐπιστήμων δύναται νὰ ἔχη εἰδίκευσιν, συγχρόνως δὲ καὶ ἔγκυρον γνώμην, ἐπὶ θεμάτων μοναχισμοῦ καὶ ἀσκητισμοῦ, πνευματικῆς ἱστορίας, πολιτικῆς ἱστορίας, οἰκονομικῆς ἱστορίας, ἱστορίας θεσμῶν, διπλωματικῆς ἱστορίας, ἀρχιτεκτονικῆς, ζωγραφικῆς, μικροτεχνίας κ.λ. κ.λ. Πάντα ταῦτα ἐνυπάρχον συγχρόνως εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἁγ. Ὄρους. Ἐπίσης ἂν θελήσῃ νὰ ἔργασθῃ κανεὶς βασιζόμενος κυρίως εἰς τὰς πηγὰς καὶ νὰ ἀποφύγῃ νὰ λάβῃ ταύτας ἐκ δευτέρας χειρὸς, ὡσαύτως δὲ νὰ μελετήσῃ ἔστω καὶ τὰ σπουδαιότερα βοηθήματα ἐκ τῶν παρατιθεμένων εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ Doens πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ γνωρίζῃ τὰς ἀρχαίας καὶ τὰς νέας σλαβικὰς γλώσσας. Εἰς περιπτώσιν ὅμως κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἠθέλαμεν νὰ παραβλέψωμεν ὅλας αὐτάς τὰς πραγματικὰς ἀνυπερβλήτους δυσκολίας, συγχρόνως δὲ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἔλλειψιν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας ἑνὸς γενικοῦ μὲν, ἀλλ' ἐπαρκῶς πῶς τεκμηριωμένου ἐκ τῶν ἐνόντων ἔργου περὶ Ἁγίου Ὄρους, τότε πρέπει ὄχι ἀπλῶς νὰ ὑποδεχθῶμεν μετὰ κατανοήσεως, ἀλλὰ καὶ νὰ χαιρετήσωμεν προφρόνως τὸ πόνημα τοῦ κ. Μαμαλάκη. Οὗτος ἐμοχθήσε σκληρῶς διὰ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ὄγκωδες αὐτὸ ἔργον, ἐπέτυχε δὲ πλήρως νὰ δώσῃ μίαν γενικὴν εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ Ἁγ. Ὄρους. Διὰ τοῦ ἔργου τοῦ κ. Μαμαλάκη συμπληροῦται ὁπωσδήποτε ἐν κενόν, τίθενται δὲ ὀριστικῶς εἰς τὸ περιθώριον δι' αὐτοῦ τὰ ἔργα τῶν Σμυρνάκη, Βλάχου καὶ Σωτηρίου. Ἀξίζει οὖν συγχαρητήρια εἰς τὸν συγγραφέα διότι εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἀναλάβῃ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἔργου τούτου, τὸ ὁποῖον, ἂν μὴ τι ἄλλο, τουλάχιστον δίδει εἰς τὸν μέσον καὶ μὴ εἰδικὸν Ἑλληνα ἀναγνώστην μίαν ἱστορικὴν εἰκόνα τῆς ἱερᾶς χερσονήσου ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ - ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΤΑΧΙΑΟΣ

Ἰωάννου Πετρώφ, τοῦ ἐκ Μόσχας φιλέλληνος, Περίοδος κλεφτουριά τῆς Μακεδονίας. Βιογραφία 28 κλεφταρματολῶν τῆς. Εἰσαγωγή, μετὰ καταλόγου τῶν ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Πετρώφ, προσθήκαι καὶ ἐπιμέλεια Γεωργίου Χ. Χιονιῶδη, Θεσσαλονίκη (ἐκδόσεις Π. Πουρναρᾶ) 1972, 8ο, σσ. 220, εἰκ. 20.

Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐκδοσιμὴ κομῆ καὶ ἀρκετὰ προσεγμένη τυπογραφικὰ, γι' αὐτὸ καὶ δίκαιος ἔπαινος πρέπει νὰ δοθῇ καὶ στὸν ἐπιμελητὴ τοῦ βιβλίου καὶ στὸν ἐκδότη. Ὁ κ. Χιονιῶδης ἔχει ἀφοσιωθῆ με πάθος στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα τόσο τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του τῆς Βέροιας ὅσο καὶ γενικὰ τῆς Μακεδονίας, ὥστε δὲν μᾶς ἐκπλήσσει καὶ ἡ νέα του αὐτὴ ἐπιστημονικὴ συμβολή. Τὸ περιεχόμενόν τῆς εἶναι, ἂν ἐξαιρέσουμε βέβαια τὴν ἀναγκαία